

УДК 801.73:821.161.2'04:27-231

СВЯТЕ ПИСЬМО В «ПЕРЛІ МНОГОЦІННОМУ» (ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Вікторія ГОГОЛІНА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

Зроблено спробу проаналізувати особливості текстуальної взаємодії між «Перлом многоцінним» і Святим Письмом на основі біблійних цитат у пам'ятці. На підставі текстологічного та герменевтичного дослідження можна зробити висновок про те, що між «Перлом многоцінним» і Біблією існують багаторівневі змістові взаємозв'язки завдяки цитатам зі Святого Письма, які стають ідейними та структурними центрами тексту Кирила Транквіліона Ставровецького.

Ключові слова: літературна традиція, бароковий текст, інтертекстуальні взаємодії, біблійна цитата.

Текст Святого Письма, його засвоєння, опрацювання та використання є значною і вагомою частиною барокового літературного дискурсу. Постійне цитування Біблії у барокових текстах пов'язане і з особливостями літератури, якій притаманні виразні риси релігійної спрямованості, й зі загальними світоглядними орієнтирами епохи Бароко, для якої Святе Письмо є першоосною і, так би мовити, «конституцією», невичерпним джерелом вічних тем, ідей, мотивів, образів. Отже, Біблію можна розглядати і як метатекст для творів барокової літератури – зокрема, і для «Перла многоцінного».

Барокові інтертекстуальні зв'язки – це насамперед розмаїття біблійного цитування, яке має специфічні риси. Одне з головних призначень цитати – «підтвердження авторитетності висловлювання тексту-реципієнта авторитетом тексту-донора» [1, с. 4]. У нашому випадку текстом-донором є Святе Письмо, авторитет якого незаперечний. І не тільки сама книга є знаковою, але й усі її фрагменти, сюжети, ситуації, епізоди – правдиві та священні, а тому найкращі для цитування, аргументації та для доведення правильності певних поглядів. Окрім того, цитування у барокових текстах має ще одну важливу функцію – «прив'язування» власного нового твору до літературного чи загальнокультурного канону.

Кожен текст «Перла многоцінного», в якому наявна біблійна цитата, позбувається суто лінійного розгортання, бо скеровує читача до особливого сюжету, безпосередньо прихованого за конкретною цитатою. З цього погляду, відбувається не стільки руйнація ланцюжка (наративного, композиційного, когнітивного, змістового), скільки діалог двох текстів і спільне життя в одному творі кількох культурних традицій.

Сама назва збірки «Перло многоцінне» вже є дещо зміненою цитатою зі Святого Письма. Читаємо в Євангелії від Матея: «Подібне ще Царство Небесне до купця, що

шукає добрих перл. Знайшовши одну дорогоцінну перлину, йде, продає все, що має, і купує її» (Мт. 13: 45–46). Але щоби глибоко зрозуміти семантику та символіку образ-назви «дорогоцінної перлини», варто звернути увагу на біблійний контекст цілого фрагмента Святого Письма. У тринадцятому розділі Євангелія від Матея вміщено аж п'ять притч (про сіяча; про кукіль; про гірчичне зерно; про закваску; про скарб і перлину). Такий контекст передбачає символічність і накладання сенсів, конденсацію ідейних спрямувань усіх згаданих притч в одній – у нашому випадку в притчі про перлину, до якої відсилає назва книги Кирила Транквіліона Ставровецького. «Смисловий шлейф» цієї назви з допомогою біблійного контексту розкриває певні авторські концептуальні орієнтири, зокрема на автора як сіяча Слова Божого, проповідника, чия головна мета – тлумачити Біблію, доносити її до людей, творити новий текст, переживаючи написане у Святому Письмі.

Це тільки одне з можливих прочитань назви книги крізь призму біблійних аналогій. І вже на цьому рівні прочитання ми постаємо перед певною двоїстістю, бо ж Кирило Транквіліон Ставровецький сіє і Боже слово (цитати зі Святого Письма), і своє власне. Водночас можемо говорити про певну сакралізацію образу автора, котрий актуалізує ідею Слова, а вона у бароко перевтілюється в ідею книжності.

На перший погляд, складно провести паралель між назвою «Перло многоцінне» та сенсами наступної притчі – про кукіль. Однак підтекст проблеми добра і зла та вибору між ними як однієї з головних у літературі бароко теж актуалізовано в назві збірки Кирила Ставровецького. До того ж, варто звернути увагу ще на один момент: і в першій притчі, й у другій йдеться про сіячів, тільки зерно першого падало на різний ґрунт і від того залежала доля плодів, а у другій притчі акцентовано, що сіяч сів добру пшеницю. Можна припустити, що й автор «Перла многоцінного» акцентує на цьому ж: він сіє Слово Боже, він добрий сіяч, і його зерно є добрим.

Утвердження ідеї автора як проповідника Слова Божого відбулося ще в «Зерцалі богословії», бо ж «Кирило від самих початків творив незаперечний проповідницький дискурс, витворив особливий статус “проповідника Слова Божого”... Ретельно інтерпретуючи кожен образ і кожен мотив Святого Письма, Кирило пов'язував його розуміння зі станом “розпаленого” серця, тобто з глибоким особистим переживанням. Він багато додавав від себе, використовуючи різні викладові форми, а серед джерел – апокрифи з властивою їм мотивацією й ампліфікацією канонічних сюжетів. Усе разом зумовлювало широку амплітуду і сприйняття, і несприйняття» [4, с. 288]. Варто також звернути увагу на образ доброго зерна, який переосмислено як образ доброго слова, правдивого та праведного, – тобто все, що сказано в «Перлі многоцінному», є добрим, є для прослави Господа та для Його хвали. Як бачимо, сама назва збірки творить особливий сакральний ореол для всіх текстів книги, а «працює» такий механізм саме завдяки міжтекстовим зв'язкам зі Святим Письмом.

Далі у тринадцятій главі Євангелія від Матея вміщено два фрагменти: про скарб і про коштовну перлину – асоціативні зв'язки між якими очевидні, бо перлина – це також скарб. Віднайдення скарбу в притчі – символічний момент. Це ніби сам Кирило віднайшов скарб – знайшов головне в житті, знайшов вічне. Та він не забирає його, як

не забирає скарбу й біблійний чоловік: вони прагнуть чогось більшого – примножити. Тому персонаж притчі купує ціле поле, а Кирило Транквіліон Ставровецький творить Слово від Слова.

У притчі про перлину євангелист знову наголошує, що Царство Небесне подібне до купця, котрий шукає добрих перл, а знайшовши одну коштовну перлину, продає все, що має, і купує її. У такому контексті ціла збірка Кирила Транквіліона Ставровецького постає тією дорогоцінною перлиною, яка варта того, щоби за неї віддати все, що маєш. Але тими коштовними перлинами можуть бути і слова зі Святого Письма, які автор використав у своїй книзі. З іншого боку, процес читання «Перла многоцінного» постає як подорож у пошуках перл, і так розкривається певна дієвість тексту, його часовість, розкривається текст як особлива дійсність. Тоді вже й читач – це біблійний купець, котрий мандрує сторінками «Перла многоцінного» з конкретною метою. Так із допомогою сюжету Святого Письма анонсовано конкретну перспективу для читача як для активного учасника літературної комунікації з текстом Кирила Транквіліона Ставровецького: читач знайде ту коштовну перлину, бо в назві вже закладено й очікування, і результат подорожі сторінками «Перла многоцінного».

Можна провести паралель і між притчею про перлину та притчею про доброго пастиря, котрий залишає всіх своїх овець і йде шукати ту одну, яка заблукала. Тут розкривається ідея пошуку як процесу здобуття чогось особливого, і цей пошук стає сенсом життя, стає самим життям – життям як подорожжю в пошуках дорогоцінної перлини, яка у бароковому дискурсі символізує Бога та Його таємничість. Це ніби відкрита перспектива, своєрідна «інструкція» для життя християнина.

У «Предмові до чителника» Кирило Транквіліон Ставровецький продовжив розкривати значення «перла многоцінного». Зокрема, автор звернув увагу на утворення перлини, яка народжується в морській глибині від блискавки та з великими зусиллями підноситься з тих глибин на світ. Опісля автор провів паралель між цими перлами та словами зі своєї книги, зокрема Кирило написав: «Такъ и въ той книзе слова на честь, и славу, и хвалу имени бозкому суть яко перла многоцѣнныи, рожденыи от молнии небесной, от свѣтлости духа святого, въ глубынѣ небесной премудрости, а вынесени нынѣ въ мѣр сей долный видимый высокопарным и многозрителным умом моим, на вѣчную радость и ненасытимую сладость душам христоролюбивим. Христос ест истенное веселіе любящим его. Прето таковую працу мою трудную з любовѣю прійми» [3]. Автор звернув увагу на те, що народження нового слова – це складний творчий процес, і тому кожне слово у його збірці є коштовною перлиною. Крім того, Кирило наголошував, що його тексти є цінними, бо їх написано для слави Божої. Водночас автор у збірці використав біблійні «перлини-слова», які «подвоюють» вартість пам'ятки.

У «Предмові до чителника» є низка дослівних цитат зі Святого Письма. Зокрема, Кирило Транквіліон Ставровецький акцентував на тому, що однією з головних чеснот є прослава та хвала Господа, і додав, що таку набожність кожен може реалізувати двома, причому цілком протилежними, шляхами. Людина може і прославляти Бога через оплакування Христових страждань, і хвалити Господа радісною душею. Кирило звернувся до читача словами: «Розмышляй дары его дивныи и добродѣйства многи и

неизреченими, видимими і невидимими. Прето, если схочеш радости бозкой доступити и нею наполнити душу свою и сердце, спѣвай же собѣ весело въ радости, о трох персонах бозких, о персонѣ отцевской преславной, и сыновской, и духа святого. Бог бо ест вѣчная радость души нашої. И память его святая славная. Кто єи обносить у души своей, от таковой душѣ далеко стоить хитрость діаволя и печаль, тилко радость вѣчная съдержитъ таковую душу» [3].

Опісля подано три цитати зі Святого Письма, якими автор ніби підтвердив свої міркування. Спочатку Кирило Транквіліон Ставровецький зачитував пророка: «Радуйтеся богу, помісники нашему. Вѣскликнѣте гласом радости, вси язъци, вѣсплещайте руками, радуйтеся, праведныи о господѣ, и веселѣтєся» [3]. Відразу подав слова Богородиці: «Возрадовася дух мой о бозі, спасі моєм» [3] (Лк. 1: 47). А потому зачитував апостола Павла: «Радуйтеся о господі, і паки реку, радуйтеся» [3] (Флп. 4: 4).

Перша цитата є дещо трансформованими словами зі Святого Письма, адже у книзі Псалмів читаємо: «Усі народи заплещіть в долоні; радісним голосом ликуйте для Господа» (Пс. 46: 2). Крім того, можна провести паралель і з Євангелієм від Матея, де є такі слова: «Радійте й веселіться, бо нагорода ваша велика на небі» (Мт. 5: 12). Як бачимо, автор в одній цитаті зумів поєднати і Старий, і Новий Заповіти.

Після наведеної вище цитати Кирило ввів у текст передмови до «Перла многоцінного» ще два фрагменти з Біблії. Проте важливим моментом є те, що наступні дві цитати взято з Нового Заповіту. Автор не випадково віддав перевагу саме новозавітним словам. Адже для культури бароко особливе значення мав символ «нового» як концептуального явища. Цей символ у такому контексті якраз і втілюється у використанні саме новозавітних цитат, а не старозавітних. До того ж, сам автор звертає увагу на певну новизну цілого свого твору. З такого боку, символ «нового» у творчості Ставровецького «набуває глибинних конотацій. «Нова» книга – далеко більше, аніж вказівка на час. У християнській традиції, і в українській зокрема, це означення пов'язано не так з появою чогось небувалого, як зі зміною-відродженням того, що було, себто з процесом переходу “старого” в “нове”, що ототожнюється насамперед зі спасенним життєвим порядком, з економією Спасіння» [4, с. 289]. У такому контексті перед нами знову ідея книжності: поява нового тексту через прочитування Святого Письма. Близькою до ідеї книжності є теорія «перезапису» Ю. Крістевої, за якою новий текст постає внаслідок поєднання елементів попередніх текстів, «перезапису» попередніх текстів.

Важливим є те, що ці біблійні слова тонко «зрослися» з текстом-реципієнтом, вони є його органічною частиною і з ідейного, й зі структурного погляду. А особливе значення для структури передмови та для її ідейного спрямування має перша цитата з цього триєдиного цитатного комплексу. Її взято з Книги Псалмів, а саме «псалми дають змогу прославляти Бога та дякувати Йому за дари, обіцяні та символізовані в Старому Завіті» [2, с. 249]. Це одна з головних функцій псалмів – прославляти Господа, тому і Кирило вибрав не тільки цитату, в якій прославляють Бога, але й цілу книгу, призначення якої – хвалити Господа. До того ж, це поетична книга, і цитата з неї тісно пов'язана з ліризмом цілої збірки барокового автора.

Першу цитату взято зі сорок шостого псалма, який є високопоетичною піснею хвали Богові. Автор псалма прославляє Господа як царя Ізраїля, царя Всесвіту, псалмоспівець закликає приносити Богові пісні, хвалити Його, прославляти Його велич. Цілий псалом просякнуто піднесеним настроєм, почуттям глибокої радості, веселости. І така настроєвість переноситься через цитування псалма й на передмову до читача Кирила Транквіліона Ставровецького. Біблійні слова поглиблюють і розкривають авторову ідею про другий шлях праведної побожності – шлях прослави Бога, що його автор задекларував у передмові. Таке глибоке розкриття ідеї прослави Бога, на якій акцентував Кирило, стає можливим у тексті передмови завдяки біблійному контексту, через звернення до сенсів зазначеного псалма.

З іншого боку, перша біблійна цитата водночас є дещо трансформованими словами і з Нового Заповіту, конкретніше – з Євангелія від Матея, де у п'ятій главі є такі слова: «Радійте й веселіться, бо нагорода ваша велика на небі» (Мт. 5: 12). Ці слова є надзвичайно символічними й у Біблії, і в Кириловому тексті. Ними завершується Нагірна проповідь Ісуса Христа, тобто це слова самого Сина Божого, – а що може бути більш священним, аніж слова з уст Господа? Це особливе прив'язання, особливий меседж до читача, адже до нього промовляє вже не сам автор, а Христос, – тут виявляється своєрідна двоєдиність образу автора.

Цитата завжди має двобічну змістову структуру: контекст тексту-донора та контекст тексту-реципієнта, – вона завжди скеровує читача в дещо інший змістовий світ, це своєрідна «шокова» терапія для спокійного читання. Цитата стимулює читача до інтелектуального читання: щоби глибоко зрозуміти зміст прочитаного, варто зазирнути до цілком іншого тексту. Але прикметно, що цитата в тексті Кирила не є чимось «чужим», не випадає зі загальної текстової тканини, вона зростається з передмовою до читача, стає її органічною частиною.

Кирило Транквіліон Ставровецький не випадково зацитував самого Христа, бо в тих біблійних словах утілено ще один важливий момент: автор ніби підтверджує свою думку Господніми словами, бо спочатку він сам сказав, що одним зі шляхів до праведності є дорога прослави Господа веселим і радісним серцем, а як доказ навів Христові слова, ніби наголошуючи на тому, що сам Ісус казав радіти та веселитись у Господі. Крім того, Нагірна проповідь є однією з головних проповідей Христа, в ній Ісус відкрив народові та своїм учням таємницю блаженства, – це особлива декларація праведності. Може видатися, що слова: «Радуйтеся і веселіться», – адресовано переслідуваним і гнаним за Христа, проте цими словами закінчується Нагірна проповідь, тому можна припустити, що Христос із такими словами звертається і до миротворців, і до чистих серцем, і до вбогих духом, і до тих, хто плаче. Це глибока ідея радості, яку приніс Ісус своїм народженням, життям, любов'ю, вірою, а водночас Він запевнив людей, що вони матимуть велику нагороду в Небі.

Такий зміст біблійної цитати додає особливого сенсу до тексту передмови.

Наступна, друга, цитата у своєрідному цитатному комплексі є словами Пресвятої Богородиці: «Возрадовася дух мой о бозі, спасі моєм». Це дослівна цитата з Євангелія від Луки: «І дух мій радіє в Бозі, Спасі моїм» (Лк. 1: 47). Наведені слова Богородиці

також мають особливий біблійний контекст. У Святому Письмі читаємо, що Богородиця вирішила навідати Єлисавету. Коли Марія зайшла до неї в дім, Єлисавета дуже зраділа, що до неї завітала Матір Господа, і почала величати Марію: «Щаслива та, що повірила, бо здійсниться сказане їй від Господа» (Лк. 1: 45). На це Богоматір відповіла: «Величає душа моя Господа, і дух мій радіє у Бозі, Спасі моїм, бо він зглянувся на покору слугині своєї, ось бо віднині ублажатимуть мене всі роди» (Лк. 1: 46–48). Як бачимо, тут Господа прославляє сама Богородиця. До того ж, вона перебуває в особливому стані – носить під серцем Божого Сина. Марія величає Бога за те, що Він удостоїв Її бути Матір'ю Божою, дозволив Їй долучитися до справи Спасіння. Отже, Марія саме прославляє, хвалить Свого Творця. У цій цитаті ніби практично реалізовано Кирилову рекомендацію, тобто Марія власним прикладом показує, що варто величати Господа душею, радіти в Ньому, і презентує, в який спосіб можна це робити. Бачимо, що автор не тільки повчає, але і подає читачеві конкретні практичні приклади. У цій цитаті розкрито ще й ідею вдячності, подяки, прослави Бога радісним серцем за отримані ласки. Водночас автор акцентував увагу на тому, що читач може отримати певні Господні ласки, за які варто саме прославляти Бога. Знов і знов утверджувано ідею радості як протиставлення смутку.

Таке акцентування є своєрідним для культури бароко. Кирило запропонував два шляхи до Бога, які обидва є добрими, а через те, що дорога хвали радісним серцем до певної міри «нова» в нашій ранньобароковій літературі, вона потребує авторитетного підтвердження, яким і є євангельські цитати. При цьому Кирило навів кілька цитат одразу, бо про радість говорить Христос, опісля – Богородиця і нарешті – апостол.

Останньою цитатою з аналізованої тріади є слова з Послання апостола Павла до филип'ян: «Радуйтеся о господі, і паки реку, радуйтеся». Це дослівна цитата з Нового Заповіту: «Радуйтеся завжди у Господі, знову кажу: Радуйтеся» (Флп. 4: 4). Ці слова взято з останньої глави Послання, в якій апостол спочатку подав деякі звістки про себе, сповістив филип'ян, що його кайдани не перешкодили поширенню Євангелії, опісля радив християнам плекати братню любов, закликав до покори. У цьому Посланні є ще «христологічний гімн», у якому Павло описав Ісуса як приклад для наслідування. В останній главі свого Послання Павло насамперед закликав працювати для Господа, бути доброзичливими до всіх людей, просив нічого не боятися, а в молитвах благодіяти у Бога ласки та прославляти Його. Остання цитата в передмові та слова з останніх настанов апостола филип'янам є символічними. Намагаючись наголосити на головному, Павло акцентував на радості й навіть повторився, що ніби подвоює її важливість. Такий біблійний контекст цитати логічно завершує смисловий ланцюжок наведених вище фрагментів зі Святого Письма в передмові до «Перла многоцінного». Бачимо також, що Павло звертається до звичайних християн, котрі можуть уособлювати всіх читачів «Перла многоцінного». До того ж, ці біблійні слова утверджують ідею радості в Господі, так би мовити, у «чистому вигляді», – цей своєрідний апогей розвитку такої ідеї, витворений і в передмові до читача.

Як бачимо, Кирило Транквіліон Ставровецький у своєму тексті по-різному працює з біблійними цитатами. Використання однієї з них навіть у назві збірки накладає особ-

ливе смислове навантаження на зміст цілого «Перла многоцінного». У передмові до читача автор використав особливу цитатну тріяду, яка має характерну структуру, бо цитати введено в текст як щось нерозривне, єдине, як його композиційний компонент. Водночас таке послідовне використання трьох цитат у тексті передмови можна тлумачити двояко: по-перше, воно є ідейним підтвердженням переконань самого автора про другу чесноту (прослава Бога); по-друге, всі три цитати разом і кожна зокрема мають біблійний контекст, який завдяки їхній єдності розкривається по-новому. Крім того, таке використання цілого комплексу цитат створює ефект «оповідання в оповіданні».

Тож інтертекстуальні взаємодії між «Перлом многоцінним» і Святим Письмом відбуваються головню через біблійні цитати. Саме цитати зі Святого Письма є важливими для змісту текстів збірки. Вони стають її ідейними та композиційними центрами. Біблійні слова перебувають у тісній взаємодії між собою, вони не є позбавленими зв'язку, а вибудовують логічну й органічну систему, що характеризується послідовністю, взаємозалежністю і взаємозумовленістю. Використання біблійних фрагментів свідчить про багаторівневу взаємодію двох текстів і відтак про багатоплановість «Перла многоцінного».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Андрусів С.* Цитування в інтертекстуальній грі літератури з масовою культурою С. Андрусів // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. – Вип. 12. – 2009. – С. 3–7.
2. *Джирланда А.* Ключ до Біблії. Старий Завіт / А. Джирланда. – Львів : Свічадо, 2006. – 304 с.
3. *Кирило Транквіліон-Ставровецький.* Перло многоцінне [Електронний ресурс] / Кирило Транквіліон-Ставровецький. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto32.htm>.
4. *Криса Б.* Кирило Транквіліон Ставровецький: історія творчої особистості / Б. Криса // Українське літературознавство. – Львів, 2013. – Вип. 77. – С. 285–296.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2016

Прийнята до друку 20.05.2016

**THE HOLY SCRIPTURE IN «PERLO MNOHOTSINNE»
(«AN INVALUABLE PEARL») (INTERTEXTUAL ASPECT)**

Victoria HOHOLINA

*Ivan Franko National University of Lviv,
Philology Faculty,
1 Universytetska Str., 79000 Lviv, Ukraine*

The article attempts to analyze the features of textual interaction between «Perlo Mnohotsinne» and the Holy Scripture based on Biblical quotations taken from the literary text. Based on textual and hermeneutic analysis, we can conclude that «Perlo Mnohotsinne» and the Bible feature multilevel semantic interrelationships due to the quotations from the Holy Scripture, which are structural and ideological centres in Kyrylo Trankvilion Stavrovetskyi's text.

Keywords: literary tradition, Baroque text, intertextual interaction, Biblical quotation.